

О задужбинама

“Од камена ником ни камена“

У мартовском насиљу на Косову, сем људских живота и имовине, страдале су и цркве и манастири велике старине и непроцењиве вредности. Била је то смишљена акција. Зашто је некоме било потребно рушење српских задужбина?! Јер се сматрало да се уништавањем православних храмова потиरे и историја битија и имена српског народа на Косову и Метохији. Паљење цамије у Београду представљало је жалостан чин одмазде. Интенција је била иста. Потирање

разлика, путем рушења задужбина, материјалних и духовних, као трагова вековног преплитања и прожимања националних и професионалних заједница на овим просторима.

Појам “задужбина” етимолошки изводимо из именице “душа”, тачније, из синтагме “учинити нешто за душу”. У Српском рјечнику Вука Стефановића Караџића из 1852. године уз одредницу “задужбина” долази следеће објашњење: “...највећа је задужбина начинити манастир или цркву, као што су српски цареви и краљеви градили; потом је задужбина начинити ћуприју на којој води или преко баре, калдрму по рђаву путу, воду довести и начинити близу пута (и то се каже градити и начинити – себи задужбину), усадити или накалемити воћку близу пута, гладног нахранити, жедног напојити, голог одјести (и ово се каже чинити и учинити задужбину) итд. Турци и данашњи дан граде и чине све такве задужбине.” Лујо Бакотић у Речнику српскохрватског књижевног језика из 1936. године задужбином сматра “имање даровано или завештано, а намењено једном одређеном циљу”.

Речник српскохрватског књижевног језика Матице српске и Матице хрватске даје следећа тумачења: “1. а) грађевина (обично црква, манастир) подигнута за душу некоме од стране српских владара или феудалних поседника; б) имовина (новац, зграде и др.) која се поклања или завештава у хумане или просветне сврхе, фонд; 2. фиг. – добро дело, добротворство.” У Речнику српскохрватског књижевног и народног језика Српске академије науке и уметности налазимо седам тумачења овог појма, од којих издвајамо: “1. Добротворна установа или фонд чије је циљеве (обично хуманитарне и просветне) оснивач одређује; имање, средства која је оснивач поконио за ту сврху; 2. Манастир, црква (обично из феудалног доба) или друга грађевина подигнута, према некадаш њим схватањима, за спас душе, за добар спомен.” Задужбине су огледало средњовековне Србије. Множење задужбина поуздан је показатељ “узрастања” државе, снажења духа као и засвођивања националних видика духовним ауторитетом домаћих светитеља: “Духовни живот српског народа у средњем веку прати и узрастање свода домаћих светитеља. Као што се велики православни храм не може замислити без куполе и њеног свода, тако се ни политичка ни духовна историја српског народа не може видети без њених светитеља. Иако изграђивана у кругу духовног зрачења Византијског царства, Српска земља је временом остварила и неке своје посебности, међу којима се нарочито истичу њени светитељи. То су стварне световне и духовне личности, које се управо својим светитељством уграђују у живу историју српског народа.” (Ђорђе Трифуновић).

У епоси ропства под Турцима манастири су представљали јединствен летопис културног живота српског народа. Били су средиште народних сабора и саборник народних мисли. Забележено је да су храмове у којима су се чувале мошти српских светитеља даривали чак и Турци. У белешкама о путовању француског амбасадора д'Арамона кроз Херцеговину и Србију 1547.

године, Жан Шено оставља драгоценно сведочанство о култу св. Саве међу свеколиким, и хришћанским и муслиманским становништвом, поред Милешеве: “А онда прођосмо кроз једно лепо село звано Пријепоље. И прођосмо поред манастира који се зове Свети Сава, где има више монаха који живе на грчки начин и зову се калуђери; они пролазницима показују тело Светог Саве. Турци га поштују и чине му милостињу. Поред манастира налази се и једна мала тврђава коју зову Милешевац.” У опису пута од Дубровника до Софије 1548. године, исто подвлачи и Жак Гасо: “Одатле стигосмо у Увац и прођосмо поред Манастира св. Саве, где има неколико калуђера грчког закона и пролазницима показују тело св. Саве које је још читаво и лепо, па га и сами Турци увелико поштују и чине многу милостињу.” У речнику термина усмене књижевности под подизањем задужбина мисли се, пре свега, на зидање средњовековних манастира: “Зидање манастира представља једну од омиљених тема српских певача. Аутентичне историјске чињенице поетизују се, подстакнуте смутним временом робовања под Турцима у коме ове величанствене грађевине представљају најизразитији опипљиво-визуелни доказ постојања слободне прошлости, моћне ’сопствене средњовековне државе’.” (Н. Милошевић-Ђорђевић) Мотив подизања/чињења задужбина широко је распрострањен у усменој традицији Јужних Словена. У бугарској и македонској епској поезији користе се словенски термин “добрина” и турцизам “хаир”. Српска народна епска традиција формира у песмама са мотивом подизања задужбина чврст сижејни и композициони образац – епски каталог задужбина чији су ктитори припадници династичке лозе Немањића.

На право и обавезу да зидају манастире у српској народној традицији готово да искључиво право полажу Немањићи. И то не сви. Начело којим се руководи певач у свом одабиру је мера колективног историјског памћења. Акцент се ставља на два најрепрезентативнија династичка имена: Немању, родоначелника династије, ктитора једног од највећих православних храмова на Светој гори, Оца; и светог Саву, испосника и државника, митског цивилизаторског просветитеља у народном предању, Сина. Поред Немањића, а управљајући се према њима, и косовски великомученик Свети кнез Лазар у историји и традицији подиже задужбину, Раваницу. У напору да докаже легитимност и државотворност Хребељановићеве владавине после нестајања светородне династије са српске државно-политичке сцене, народни певач и на овај начин, грађењем задужбине, настоји да свог кнеза уврсти у уски канонизовани владарски круг династије Немањића. Због тога, нимало случајно, управо “разумна госпођа Милица”, изданак немањићке лозе и крви, изриче прекор кнезу Лазару због његове небогоугодне и ћифтинске владавине, иницирајући почетак Градње: “Ти остаде у столу њиноме!” Постоје опипљиве разлике између Немањиног и Лазаревог зидања у српској епској традицији. Немања подиже манастире у спокојству државног и духовног благостања, уз благослов “господе хришћанске”. Лазар зида зиданице на песку, у грчу наступајућих “пошљедњих времена”, у сенци косовске катастрофе. Због тога је Свети кнез у овој песми приказан без свог светитељског ореола, у сукобу са грабљивом властелом, непоштеним настојницима градње и сопственом таштином. Каталог задужбина у народној поезији представља један од највиталнијих и најчвршћих епских образаца у српској усменој традицији.

Његова функција идентична је основној функционалној карактеристици епске поезије као жанра: очувању спомена на заслужне претке и њихова дела. За његово формирање заузеле су се две здружене традиције, средњовековна хагиографска литература и колективна епска усменост. Преко каталога манастира народни певач поново успоставља прекинути континуитет српског историјског и духовног развоја. Номенклатура дародаваца у оквиру каталога измењена је, у односу на историју, по начелима једне више епске историјске истине. У епској традицији ктитори српских средњовековних манастира представљени су као мала и сложна породична заједница. Тако, у песми Свети Саво, сродничка веза између Оца и Сина сугерише биолошку и духовну присност малог династичког круга који бдије над судбином и удесом српског народа у

историји. У овај интимни породични круг родитеља српског народа увршћен је, интервенцијом директног потомка свете владарске лозе, госпође Милице, и Свети кнез Лазар Хребељановић.

Манастири су светиње српског народа. Они су мера његовог националног, верског и културног идентитета, једини трајни подсетник којим се чува име и род. У српској усменој традицији владари их подижу као споменик за душу и здравље на овоме свету, када дође време да се човек са Богом разговара.